

УДК 82-94:33.1(437.7)

РУСИНИ І РУСИНЬСКА КУЛЬТУРА КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Фабрика-Процька О.Р.

Навчально-науковий Інститут мистецтв
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Висвітлено значення ґрунтового видання дослідника Любомира Белея під назвою «Русинський» сепаратизм: нація творення *in vitro*. Здійснено детальний аналіз генези, особливостей функціонування і механізмів «русинського» сепаратизму. Розкрито історичні зв'язки, соціокультурний контекст, особливості «русинських» рухів Словаччини, України, Польщі, Сербії, США та Канади. Провідну роль у системі творення неорусинства відіграє мова, яка традиційно розглядається як основний етноідентифікуючий елемент. Доведено, що вивчення етнічної історії, мови, особливостей культури і побуту українського населення на різних теренах є одним із головних питань сьогодення.

Ключові слова: русини, карпаторусини, карпаторусинський рух, історія, сепаратизм.

Постановка проблеми. У 2017 році світ побачило ґрунтовне видання під назвою «Русинський сепаратизм: націєтворення *in vitro*» відомого українського мовознавця, доктора філологічних наук, професора, засновника і директора НДІ україністики імені Михайла Мольнара при Ужгородському національному університеті Любомира Белея.

В колі його наукових інтересів – українська та слов'янська ономастика, історія української літературної мови, старослов'янська мова, культура української діаспори в країнах Центральної Європи та Балканського півострова. Серед його наукових публікацій слід назвати: «Ім'я дитини в українській родині (1993, 2011, 2013), «Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX-XX ст.» (1995), «Старослов'янський український словник» (у співавторстві, 2001), «Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії» (2002), «Українські імена колись і тепер» (2010), «Курс старослов'янської

мови» (2012), «Особові імена в словацько-українській міжмовній комунікації» (у співавторстві, 2013), «Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови» (2015). Також опублікував маловідомі в Україні праці Ю. Шевельова, Д. Дорошенка, Є. Маланюка, А. Животка, М. Мольнара, Ф. Тішого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед карпатознавців, які у своїх працях торкалися питань неорусинського руху та швидко дали оцінку небезпеки, яка впливатиме на єдність українського етномовного простору слід назвати Ю. Балега «Політичне русинство і будівництво української держави (Ужгород, 2003), «Політичне русинство, або Фенцико-бродіївські привиди на Закарпатті (Ужгород, 2010) О. Мишанича «Від карпатських русинів до закарпатських українців. Історико-культурний нарис» (Ужгород, 1991), «Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського сепаратизму (Київ, 1999) Ю. Бачу, І. Ваната, В. Маркус та ін. «Карпаторусинство: історія і сучасність» (Київ, 1994),

З. Ганудель, Й. Дзендзелінського, М. Дуйчака, В. Німчука, М. Мушинку, М. Сополігу та багатьох ін. У 2013 році світ побачило ґрунтовне видання під назвою «Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку (Київ, 2013). Праці перелічених науковців доводять, що автохтоне населення історичного Закарпаття у мовному, етнографічному та культурно-історичному аспектах є органічною частиною українського етнокультурного простору [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Названі автори, на думку Л. Белея, «вмотивували хибність неорусинської доктрини і тим самим перенесли дискусію у наукову площину» [4]. Однак вони не змогли належно оцінити технологічно-маніпуляційний характер неорусинства, тому їхня аргументація виявилася безсилою. З сторони неорусинів ніхто не намагався спростувати наукові висновки українських дослідників, за висловом Л. Белея, натомість противників неорусинства звинуватили в тоталітарному, комуністичному та націоналістичному світогляді, який перешкоджає їм визнавати факт існування «русинського» окремих етносу [4].

На думку Л. Белея, сьогодні сепаратизм бродить Європою... До сьогодні словацький уряд не виявив бажання аргументовано й детально розглянути «русинський» сепаратизм... «Пояснення дуже просте. Щоб ліквідувати українство на теренах Словаччини» [10, с. 20].

Протягом декількох років як в Україні, так і за її межами питання карпаторусинства та його «русинського» руху широко висвітлюються на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, симпозіумах, форумах та конгресах, нерідко призводячи до активних дискусій, дебатів та часткових непорозумінь.

Мета статті полягає у висвітленні питання «русинського» сепаратизму, історії, особливості «русинського» руху України, Польщі, Словаччини та інших країн у соціокультурному контексті.

Виклад основного матеріалу. Ідеологом неорусинства Любомир Белей вважає керівника кафедри українських студій Торонтського університету Павла Роберта Магочія. Такий антиукраїнський рух на його думку є маргінальним і вкрай негативним для сучасної України та підкреслює, що «...неорусинський рух, попри декларований суто культурний характер, був, є і надалі лишатиметься геополітичною доктриною, значний деструктивний потенціал якої є важливим компонентом сучасної гібридної війни, веденої імперськими та реваншистськими силами проти України» [4, с. 16].

На думку автора книги, зародження карпаторусинського руху припадає на середину XIX ст., коли «русинство» було позитивним явищем. Терміни «русин», «карпаторусин», «русинський», «малорусинський», «карпаторусинський» для науковців Лучкая, Духновича, Вагилевича та Франка були синонімами пізніших термінів «українці». Усі вони вважали русинів складовою частиною українського («малорусинського») народу. З ініціативи угорського уряду наприкінці XIX ст. виникла ідея вважати *русинів* самостійним етносом, поєднаним з угорською нацією. Ідеологом цього «руху» на той час був мукачівський греко-като-

лицький єпископ, депутат угорського парламенту Юліян Фірцак.

Другий розділ під назвою «Сучасне неорусинство: сепаратизм, міноритарна політика та бізнес» має такі підпункти: «Неорусинський сепаратизм в сучасній Україні», «Неорусинство як міноритарна політика центрально-європейських країн (Словаччина, Угорщина, Румунія, Польща, Сербія). Основну увагу дослідник Л. Белей звернув на сучасне неорусинство, що виникло після розпаду Радянського Союзу в 1990 році. Незважаючи на істотні відмінності у становіщі українців у Закарпатській області та українців у суміжних країнах, «відродження» русинства в Словаччині, Югославії (Сербії), Чехії та Угорщині відбувалось досить синхронно, ніби керовано з одного центру, однак у Румунії, Хорватії та Польщі поява неорусинського руху мала специфічний стан. Слідом за закарпатським «Товариством карпатських русинів» створювалися організації, які пропагували ідеї неорусинства, а саме: «Русинська оброда» (Меджілаборці, Чехословаччина), «Об'єднання приятелів Підкарпатської Русі» (Прага, Чехословаччина), «Руська матка» (с. Руський Керестур, Югославія (Сербія)), «Русинська організація Угорщини» (Будапешт, Угорщина) [4].

Зокрема, у Словаччині у міжвоєнний період (на відміну від Закарпатської України) антиукраїнський характер мали практично усі «русинські» культурно-громадські організації: «Русская народная партия на Словакии», «Общество А. Духновича», «Союз руських учителів на Словакии», «Союз руських жінок», «Об'єднання руської молодіжи», «Русський музей», «Русський дом» та інші [4, с. 102]. Усі ці установи та організації мали москвофільський характер. Виняток становила Філія ужгородської «Просвіти» у Пряшеві, яка лише на Пряшівщині мала тільки п'ять читалень, які довго не проіснували, а також єдина пряшівська газета під назвою «Слово народу» (Пряшів 1931–1932) Ірини Невицької, яка, не маючи мінімальних умов для розвитку української культури, переселилася до Ужгорода.

У 1944 році у Пряшеві була заснована Українська Народна Рада Пряшівщини, друкований орган якої «Пряшевщина» (як і інші видання УНРП) виходив переважно російською мовою. Російською літературною мовою велася і вся адміністрація Ради. Російську мову викладали в усіх початкових та середніх школах Пряшівщини, яких було понад двісті.

У першій половині 1950-х років усі ці школи перейшли на українську мову навчання, що викликало немалі труднощі, спричинені нестачею кваліфікованих учителів, шкільних підручників тощо. Згодом ці труднощі були усунені, однак кількість шкіл з українською мовою навчання та шкіл з навчанням української мови радикально зменшувалася.

Радикально зменшувалося і статистична кількість т. зв. «руського» населення, яке масово змінювало українську національність на словацьку. Головною причиною такого стану був страх українського населення Пряшівщини перед депортацією із споконвічних рідних місць на Радянську Україну або на понімецькі землі у Західній Чехії (Судети), за зразком Польщі,

яка у 1944–1947 роках усе українське населення своєї країни насильно депортувала в Українську РСР та на понімецькі землі («*zemie odzyskane*») західної Польщі, усе українське населення із споконвічних рідних земель південної Польщі (Лемківщини, Холмщини, Підляшшя).

Незважаючи на постійні переслідування та репресії в кінці 80-х рр. XX ст. українська меншина Чехословаччини, а саме у Східній Словаччині, була найчисленнішою серед країн Центральної Європи. Мала добре організовану систему україномовних закладів освіти та української культури. Зокрема, у 1985–1986 рр. на території Словаччини у 19 школах українською мовою навчалось 1343 учні; друкувались україномовні тижневики «Нове життя», кварталник «Дукля», щомісячний журнал «Дружно вперед», дитячий двотижневик, працювала Українська редакція Чехословацького радіо [4].

З крахом комуністичного тоталітарного режиму Чехословаччини у результаті оксамитової революції 1989 року українську людність Словаччини було штучно поділено на дві групи – русинів та українців, кожна зі своїми культурно-громадськими організаціями, засобами масової інформації (видавництвами, пресою, радіо та телебаченням).

Прорусинські товариства на чолі з «Русинською обродою» (Русинське відродження) – керовані принципом, що русини є самостійним четвертим східнослов'янським народом, генетично не пов'язаним з українською нацією. Зокрема, «Русинська оброда», посилаючись на результати офіційного перепису населення (при якому у 1991 року русинами записалося 17197, а українцями – 13281 людей), користуючись підтримкою державних органів Словаччини, розпочала процес «деукраїнізації» українських установ, шкіл та їх перехід у неорусинські руки або ліквідацію. На бік неорусинів перейшла й греко-католицька церква, яка однак згодом почала підтримувати ідею словакізації. Словацькі неорусини не висували жодних політичних вимог, хоча робили спробу деукраїнізувати знакові заклади української культури Пряшівщини. Професійний Український народний театр у Пряшеві і Піддуклянський український народний ансамбль, кафедра україністики та український відділ філософського факультету Кошицького університету ім. П.-Й. Шафарика, Музей української культури у Свиднику, українські школи і гімназії, засоби масової інформації стали «об'єктами агресивних зазіхань з боку неорусинських організацій» [4, с. 119]. Завдяки підтримці словацької влади більшість з цих інституцій були русинізовані, деякі ліквідовані. Зокрема, Піддуклянський український народний ансамбль було перейменовано у Піддуклянський умілецький субор, Український народний театр у Пряшеві став Театром ім. А. Духновича. Важка доля спідкала Музей української культури у Свиднику.

За підтримки керівництва Міністерства культури Словацької Республіки активісти неорусинського руху робили спроби деукраїнізувати українську установу, що містить 70 тис. експонатів, 50 тис. бібліографічних одиниць рукописних та друкованих матеріалів, володіє 50 житловими пам'ятками архітектури, а саме житловими, гос-

подарськими, культурними і технічно-промисловими спорудами. У 1991 році Музей української культури було перейменовано на Краєзнавчий музей у Свиднику, через рік – в Краєзнавчий музей імені А.І. Павловича з постійною експозицією української й русинської культури. «Однак завдяки наполегливій позиції директора Музею Мирослава Сополіги, якого звинувачували «у порушенні прав русинів на самовизначення та само ідентифікацію русинської культури та історії» та кілька разів оголошували конкурс на його посаду, з 1993 р. Музей частково повернув собі первісну назву – Державний музей українсько-русинської культури у Свиднику, у 1996 р. він стає Піддуклянським музеєм українсько-русинської культури у Свиднику; в 2002 р. – Музеєм українсько-руської культури у Свиднику, а починаючи з 2007 р. ця установа української культури за межами України остаточно повернула собі первісну назву – Музей української культури у Свиднику [4].

За словами Л.Белея, «неорусинські активісти полюють не лише за відомими українськими культурними інституціями Словаччини та їх майном, а й навіть за відомими культурними акціями, що стали своєрідними брендами української культури» [4].

Підсумовуючи результати неорусинського руху в Словаччині, Л. Белей стверджує: «Словацькі неорусини будують власну ідентичність на основі категоричного заперечення будь-яких зв'язків з місцевою українською меншиною та українською культурою, завдяки чому вони здобули суверенні права в культурній сфері, які однак не спричинилися до розвитку неорусинської культури. Навпаки процес словакізації неорусинів «суттєво прискорився, що стає очевидним за станом основних осередків культурного життя меншин – шкільництва та церкви... Неорусини не змогли виробити та зреалізувати програму з розбудови нової неукраїнської культури» [4, с. 124].

Подібна ситуація була в Угорщині, де русинів було майже повністю мадяризовано ще в XIX столітті. Нині в Угорщині існують лише два села – Комловшке та Мучонь (разом 1900 мешканців), де, згідно з офіційним твердженням «лише особи похилого віку добрі бешидують по-руськи». Наперекір тому в Угорщині після 1990 року виникли чотири неорусинські організації та двомовний русинсько-угорський щомісячний журнал «Русинський світ – Ruszin világ».

Певним винятком у неорусинському русі країн Європи є русини-українці Сербії, предки яких переселилися туди із «руських» регіонів Пряшівщини, частково і нинішньої Закарпатської області України – «Горниці» ще у середині XVIII століття, поселишись у двох селах – Руському Керестурі та Коцурі, і досі зберегли свою національну ідентичність та «руську віру» (греко-католицьку релігію). Світові їх відкрив західноукраїнський фольклорист Володимир Гнатюк, який у 1887 році записав у цих двох селах багато фольклорних матеріалів, що згодом були опубліковані у Львові. Він також вплинув на розвиток взаємозв'язків бачванських русинів із Західною Україною, які тривають до сьогодні. З їх середовища вийшло багато інтелігенції, зокрема,

священик Гавриїл Костельник, який 1904 року видав у Жовкві (нині Нестерів) першу збірку поезії рідною бачваноруською говіркою «З мойого валала», а 1923 р. опублікував «Граматику бачвансько-рускей бешеди», яка і досі є підручником в усіх типах руських шкіл та мовою широкої галузі засобів масової інформації. Митець Г. Костельник та його послідовники до сьогодні вважають русинів («руснаків») нинішньої Сербії складовою частиною українського народу. Характерно, що на початку 1939 року бачванські русини зібрали 15 тисяч динарів на розбудову Карпатської України, а після її поразки у березні 1939 року військами фашистської Угорщини дали притулок сотням біженців Карпатської України в Руському Керестурі та Коцурі.

У 1990-х роках і в Сербії руська національна меншина поділилася на дві течії: проукраїнську на чолі із Союзом русинів та українців Сербії та антиукраїнську на чолі з новоствореною організацією «Руска матка». Така ж ситуація відбувалась у Хорватії.

У 2000 році Культурний союз русинів було створено у Румунії. Уряди Польщі, Румунії та Хорватії досить уважно ставились до різноманітних впливів на внутрішню політику. Тому й Союз було створено через десять років після появи неорусинського руху на Закарпатті. Для активізації неорусинського руху в Румунії у 2007 р. було проведено Світовий конгрес русинів у м. Сігет, а у 2015 р. такий конгрес відбувся у м. Деві [4].

У третій частині книги «*Технологія неорусинського націотворення in vitro*» Л. Белей на конкретних фактах доводить, що етнонім «русин» у XII–XIV ст. був притаманний лише населенню Київської Русі і тільки згодом його «викрала» «Московська Русь». Основний наголос автор поставив на критику поглядів П.Р. Магочі та його прибічників про четвертий східнослов'янський «русинський народ» і їх тверджень, що «українізація русинів» Закарпаття запровадили «радянські органи», штучно насаджені Радянською армією негаймо після визволення Закарпаття у 1944–1945 рр. У дійсності саме вони піддали жорстоким репресіям т. зв. «українських націоналістів», засудивши десятки з них на кару смерті й тисячі – на багаторічне ув'язнення в сибірських таборах. Отже, радянські органи запровадили на Закарпатті не «українізацію русинів», а їх «советизацію», подібно як і в усіх інших республіках СРСР.

Окремі підрозділи у третій частині праці Л. Белей розкривають питання створення т. зв. «русинської мови», «русинського» правопису, «русинських» граматик, словників та церкви як знаряддя сепаратизму. Все це в «русинських» виданнях презентується без врахування основних принципів науковості. Зокрема, у третьому розділі під назвою «*Технологія неорусинського націотворення in vitro*» в підпункті «*Винайдення народу та його історії. Друге викрадення етноніма «русин»*» Любомир Белей зазначає, що «...стрижневим елементом сучасної неорусинської доктрини виступає факт самоідентифікації мешканців Закарпаття як руських, або русинів, що спостерігався аж до середини XX ст. Ідеологи неорусинства воліють не деталізувати появу

цієї назви на західних схилах Карпат, «зручно апелюючи до панівної в советські часи теорії про давньоруський народ як етномовну спільність усіх східнослов'янських народів» [4, с. 175].

У підпункті «*Створення «русинської» мови. Псевдолінгвістичні маніпуляції як інструмент творення нової мови*» автор висловлює думку, що спільно з етнонімом народу та його історією важливу роль у системі творення неорусинського міфу відіграє мова, яка розглядається як основний етноідентифікуючий елемент. П.-Р. Магочі та його прихильники скерували свої зусилля на доведені факту існування самобутньої мови – «русинської». Оскільки таке завдання не має спільного з лінгвістикою, за висловом Л. Белей, і не є у науковому форматі, для його розв'язання ідеологи неорусинства вживають технологічні прийоми, що імітують наукові методи. З такою метою вони намагаються маніпулятивно довести відірваність граматики, лексики та фонетики найзахідніших українських говорів тощо [10].

У «Висновках» автор висловлює думку, що «...неорусинство – це не маргінальна закарпатська проблема, а місцевий різновид вкрай небезпечної антиукраїнської політики, спрямованої на дезінтеграцію українського етнокультурного простору та цілісності української держави» [4, с. 305]. На його думку «неорусинство в різних державах має свої особливості. В Україні – це сепаратизм та відокремлення найзахіднішої області, у Словаччині, Угорщині, Польщі, Сербії, Хорватії та Румунії – це міноритарна політика, спрямована на розчеплення місцевої української спільноти та обрубання її зв'язків з Україною» [4, с. 307]. Це призводить до швидкої асиміляції. Автор закликає до ґрунтовного вивчення закарпатських говірок і їх впровадження в середню та вищу освіту – як невід'ємну частину української мови.

У «Додатках» Л. Белей подає 24 документи про історію і сучасний стан неорусинства в Закарпатській області України та сусідніх державах, переважна частина з яких носить антиукраїнський характер.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у складних реаліях сьогодення духовна скарбниця України поповнилась одним з найвизначніших праць в галузі, що розкривають історію, мову русинів в соціокультурному контексті. Україна, проти якої, на думку Л. Белей, спрямоване вістря неорусинства, за роки незалежності так і не вибудувала план розв'язання цієї проблеми. Навпаки, за його словами, державні органи, як правило, не лише лояльно ставляться до цього руху, надають підтримку та тісно співпрацюють з його активістами. У телепередачах поняття «русин» і «русинство» все частіше використовують саме у трактуванні неорусинів, бо вони націлено провадять послідовну піар-кампанію. Не можна не погодитись з думкою автора книги «...якщо гуманітарна політика України залишатиметься на її теперішньому нульовому рівні, то «четвертий східнослов'янський народ», навіть створений за допомогою маніпуляцій *in vitro*, не тільки остаточно розчинить українське етнічне населення в Угорщині, Словаччині, Польщі, Румунії та Сербії, але й стане лінією розколу в Закарпатській області України» [4, с. 310].

Список літератури:

1. Балега Ю. Політичне русинство і будівництво української держави. Ужгород, 2003. 196 с.
2. Балега Ю. Політичне русинство, або Фенцико-бродіївські привиди на Закарпатті. Ужгород, 2010. 248 с.
3. Бача Ю., Ванат І., Маркусь В. та ін. «Карпаторусинство: історія і сучасність». Київ, 1994. 63 с.
4. Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націє творення in vitro. Київ: Темпора, 2017. 392 с., іл.
5. Енциклопедія історії та культури карпатських русинів. Ужгород, 2010. 850 с.
6. Мишанич О. Від карпатських русинів до закарпатських українців. Історико-культурний нарис. Ужгород, 1991. 64 с.
7. Мишанич О. Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського сепаратизму. Київ, 1999. 48 с.
8. Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в в історичному розвитку [голов. ред. Г. Скрипник]; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2013. 750 +XXX с.
9. Фабрика-Процька О. Пісенна культура лемків України (XX–XXI ст.): монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2013. 328 с.
10. DUKLA – literarno-umelecky a publicisticky casopis. Vydava Spolok ukrajinskych spisovatelov na Slovensku, Presov. №1, 2018. 96 с.

Фабрика-Процька О.Р.

Учебно-научный Институт искусств
ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет
имени Василия Стефаника»

**РУСИНЫ И РУСИНСКАЯ КУЛЬТУРА СКВОЗЬ ПРИЗМУ
СОВРЕМЕННОЙ САМОИДЕНТИФИКАЦИИ****Аннотация**

Освещено значение основательного издания исследователя Любомира Белея под названием «Русинский» сепаратизм: нациясоздания in vitro». Осуществлен подробный анализ генезиса, особенностей функционирования и механизмов «русинского» сепаратизма. Раскрыто исторические связи, социокультурный контекст, особенности «русинских» движений Словакии, Украины, Польши, Сербии, США и Канады. Ведущую роль в системе создания неорусинства играет язык, который традиционно рассматривается как основной этноидентифицирующий элемент. Доказано, что изучение этнической истории, языка, особенностей культуры и быта украинского населения на разных поприщах является одним из главных вопросов современности.

Ключевые слова: русины, карпаторусины, Карпаторусинское движение, история, сепаратизм.

Fabryka-Protska O.R.

Institute of Art of the Precarpathian National University
named after Vasil Stefanyk

**RUSYN AND RUSYN CULTURE IN THE CONTEXT
OF MODERN SELF-IDENTIFICATION****Summary**

The significance of the thorough publication of the researcher Lubomyr Beley under the title "Rusynsky separatism: aims to create in vitro" is highlighted. A detailed analysis of the genesis, features of functioning and mechanisms of "Rusyn" separatism has been carried out. The historical connections, sociocultural context, features of "Rusyn" movements of Slovakia, Ukraine, Poland, Serbia, the USA and Canada are revealed. The leading role in the system of creation of the Carpatho-Rusyn language, which is traditionally considered as the main ethno-identifying element. It is proved that the study of ethnic history, language, features of culture and life of the Ukrainian population in various fields is one of the main problem nowadays.

Keywords: Rusyns, Carpatho-Rusyns, Carpatho-Rusyn movement, history, separatism.